

Llums i ombres de la mort:
la cita ineludible del VilaPensa'23

Sol dir-se que la filosofia reflexiona sobre els problemes més universals i irresolubles: preguntes i preocupacions per a les quals el pensament no ha trobat una resposta única o una explicació plenament satisfactòria, i que justament per això segueixen suscitant els interrogants de cada present, segons la vivència que cada època en té i les eines, noves i velles, amb les quals adreça qüestions clau de la vida. La mort, universalment ineludible, vida rere vida s'ha perpetuat com una de les qüestions filosòfiques tan cabdals com incòmodes, tan pensada com inacabable, en la mesura que a tots ens ateny sense excepció.

Com cadascú, així doncs, el VilaPensa tenia una cita pendent amb la mort. Sent un festival que vol fer arribar la filosofia a tots els públics, la intenció de parlar del que més ignorem i més ens afecta planava des de les primeres edicions com un dels objectius més delicats i necessaris. La data fixada per a la mort va ser l'abril de 2020, la tercera edició; però sempre imprevisible —o en paraules d'un dels ponents d'enguany, el doctor Bardalet, sempre inoportuna—, la mort va ser també el motiu de l'ajornament de l'edició dedicada a la mort que, en plena pandèmia, es considerà igualment inoportuna. Finalment, per tancar el segon trienni de VilaPensa, la sisena edició ha encarat les moltes preguntes de la mort: les de sempre, les pendents, i també les noves que han sorgit aquests últims anys. La seva vintena d'actes ha girat al voltant no tant de què sigui la mort, sinó de com morim, o l'oxímoron que planteja la nostra mort i la dels altres: com vivim la mort.

El plantejament estructural s'ha recolzat en la mateixa premissa que les edicions anteriors: acostar al públic de fora de les aules de filosofia la reflexió dels experts sobre el tema a través de ponències i col·loquis, i no només des de la filosofia, sinó també des d'altres disciplines, d'entre les quals enguany s'ha reservat un espai preeminent a la medicina. A més, a fi d'arribar a un ventall més ampli d'institucions, com biblioteques i escoles, i a un públic més jove, també s'ha apostat per altres fonts i formes de vehicular la reflexió que complementin les exposicions magistrals i els debats: música, teatre, vídeos i lectura, juntament amb l'expertesa de les ponències, han contribuït al fi que aquesta oportunitat de pensar conjuntament la mort no caigués ni en una racionalització freda, acadèmicament aïllada, ni en la constant gravetat anímica que el tema podia suscitar. Pensar la mort és també pensar la vida, i així com el VilaPensa es proposava no ignorar-ne les ombres, tampoc volia oblidar-ne les llums; de fet, en el nostre context cultural, parlar de la relació que establim amb la mort és treure a la llum el que sovint mirem només de reüll.

L'acte inaugural a l'auditori del VINSEUM, el vespre del 31 de març, va ser la lectura dramatitzada de *La mort d'Ivan Ilitx* de Tolstoi a càrrec de Clara Cols, Joan Marc Galimany, Lluís Laguna i Josep M. Pujol; l'acte es complementà amb la conversa, sobre les eleccions vitals i la nostra relació amb els altres, d'Anna Tomàs amb l'ermitana Montserrat Domingo. Aquest primer apropament a la mort en el seu caràcter d'inevitable posà sobre la taula dues qüestions centrals al llarg de les ponències: com s'enfoca en la nostra societat l'acompanyament del moribund per part de professionals i familiars, i de quins recursos culturals i intel·lectuals ens servim a l'hora d'explicar-nos la nostra pròpia finitud, sigui negant-la, racionalitzant-la o convertint-la en part de la vida, en la mesura que acceptar-la sigui possible. La bona rebuda de la lectura en comportà la repetició dos mesos després: acabat el festival, doncs, el tema i l'enfocament seguien suscitant interès.

Abans de la setmana de ponències tingué lloc un cinefòrum on, a partir de l'episodi "Be right back" de la sèrie *Black Mirror*, Ramón López de Mántaras i Xavier Montaner comentaven els diversos riscos i les potencialitats de l'ús de la tecnologia, i en concret de la intel·ligència artificial, en els processos de dol presents i futurs. López de Mántaras, una de les autoritats més reconegudes en IA dins de l'àmbit ibèric, arrel dels debats més recents sobre la IA advertia de les limitacions tecnològiques de les eines que el públic ja té a la seva disposició. Davant d'una manca de recursos per a una teràpia ja és factible confiar el propi dol a una màquina, o a un *deadbot* que substitueixi el difunt; però en aquests casos la IA, que pot imitar però no replicar orgànicament els raonaments ni les emocions humanes, pot esdevenir una addicció que impedeixi el procés de dol, o induir l'usuari a consideracions perilloses pel seu propi benestar, sense que ni tan sols els fabricants del producte puguin predir els resultats de tota interacció amb els usuaris. I és que ja en afers menys vitals comporta fruits inesperats i indesitjables, i la insuficiència de la recerca unida als interessos empresarials agreugen encara més els problemes. Montaner, neuropsicòleg, coincideix en recomanar prudència: essent el dol un procés lent, l'ús de la IA pot ser útil en la mesura que contribueixi a acceptar la pèrdua —d'una persona, d'una relació, d'una etapa de la vida— o bé ofereixi el tancament necessari per seguir endavant; i pot ser perjudicial si el que comporta és una constant inhibició dels sentiments difícils però necessaris, com pot passar amb l'ús de fàrmacs per ignorar el dolor del dol. Davant d'aquestes possibilitats, els dos ponents posaren de relleu la importància de parlar de la mort; una reivindicació reiterada en les ponències posteriors, perquè, en paraules de Montaner, «en fer-se preguntes sobre la mort també apareixen respostes boniques».

Els actes següents combinaren reflexió filosòfica, musical i literària. En primer lloc, el músic i professor Ferran Sáez Mateu parlà sobre la finitud i les “astúcies”, o recursos culturals i girs del pensament, amb què s’ha alleugerit la consciència de l’acabament de la vida, tot a partir d’una frase de Heidegger: «*El tràgic no és que les coses passin, el tràgic és estimar-les com si no passessin*». D’una banda es troben intents materials de perviure i fer perviure més enllà de la mort a través d’un record durador —anhel present en les pintures rupestres o en l’epitafi de Seikilos, la primera peça musical conservada—. D’altra banda, en contraposició amb el consol que la religió ofereix en la promesa de vida eterna, trobem l’astúcia filosòfica pròpiament dita, consistent en canviar no el fet de la mort o el resultat posterior sinó la nostra manera de mirar. Mirar la mort des d’un angle més favorable modifica la relació que s’hi estableix, i aquesta és la proposta estoica: no veure-la com un mal, sinó com un fet inevitable del curs del món, i acceptar tot el que conformi el curs del món com a bo. Després del repàs històric, Sáez ha destacat la manca actual d’astúcies, ritus, consol i recursos en una situació paradoxal que s’ha reconegut en més d’una ocasió: que la sobreexposició a la mort en mitjans de comunicació i en la ficció audiovisual coincideix amb l’absoluta llunyania de la mort real, delegada als hospitals i als tanatoris. I és que la mort avui dia s’aparta de l’àmbit domèstic, i especialment dels infants i joves, però l’ocultació agreuja la nostra manca d’eines per pensar-la i digerir-la.

En segon lloc, les professores Montserrat Crespín i Núria Sara Miras han tractat dues de les morts més incòmodes per a la reflexió, i alhora més esteses: la mort pel càncer i la mort pel suïcidi. Miras ha presentat la vida i l’obra d’Audre Lorde, poetessa afroamericana sempre crítica amb el racisme, el masclisme i l’homofòbia. Després d’una vida de lluita i supervivència, Lorde relata en els *Diaris del càncer* la seva vivència de la malaltia amb reflexions des de la intimitat a fi que la ràbia, la por i la tristesa, però també la força, no quedin silenciades pel tabú i siguin útils a les dones que, a més d’enfrontar-se a la malaltia, suporten pressions estètiques afegides com la vergonya d’unes cicatrius que en els homes ferits a la guerra es consideren motiu d’honor. Al seu torn, Crespín ha situat el suïcidi com a punt de fuga on convergeixen moltes causes que cal reconèixer per a un anàlisi efectiu: contra els discursos que releguen el suïcidi a motius psicològics i factors individuals aïllats, s’han de tenir en compte factors biològics, socials, econòmics i culturals que empenyen a la decisió de llevar-se la pròpia vida i la converteixen en un problema sociopolític, de salut pública i arrelat a històries vitals complexes. Vides en què l’elecció de morir, la primera mort, no s’explica només en termes de llibertat o patologia.

Els dies posteriors aglutinaren el gruix dels actes. Les conferències seguiren amb Carlos Zanón i Xavier Aliaga, periodistes i escriptors, que amb la col·laboració amb els clubs de lectura de les biblioteques públiques de l'Alt Penedès comentaren amb els lectors la perspectiva de la mort que apareix en les seves obres, la seva vivència de l'escriptura i la seva visió sobre els gèneres literaris més estretament relacionats amb la mort, com la novel·la negra i la policial, diferenciant-ne el tractament narratiu que les morts hi reben. El mateix dia tingué lloc una lectura dramatitzada de *Hamlet* per part de l'actor Alejandro Bordanove, acompanyada dels comentaris de Xavier Albertí, director del Teatre Nacional de Catalunya, sobre els rols de la mort en les obres de Shakespeare, on la responsabilitat última de les eleccions vitals i mortals ja no es deixa en mans de Déu, sinó que recau en els personatges i en la seva disposició vers la transcendència. El mateix dia, en el marc del VilaPensa Educació, Llätzer Garcia, Elies Barberà i Marta Montiel van representar a Cal Bolet l'obra teatral *No m'oblidau mai* sobre el suïcidi juvenil, en augment des d'anys enrere. L'obra es dirigia als estudiants de secundària i integrà un col·loqui posterior del psicòleg Isaac Lloveras amb el públic; la seva bona rebuda es valora com un dels èxits d'aquesta edició en l'aposta per compartir espai i reflexió amb el públic adolescent.

Un altre dels esdeveniments més rellevants de l'edició ha sigut la Jornada de Bioètica *Sentir i pensar la mort* al Fòrum Berger Balaguer, organitzada perquè al llarg d'un matí els professionals de l'àmbit sanitari posessin en comú obertament el seu treball amb la mort, el dol i l'acompanyament per trencar el tabú amb les converses necessàries tant dins de la professió com en la quotidianitat domèstica. Com ha evidenciat la doctora Montse Esquerda en la conferència inaugural, malgrat que la mort dels altres remet a la pròpia i per tant, com a fenomen comunitari que és, sempre té alguna cosa a veure amb un mateix, actualment s'exclou la mort de la narració de la pròpia vida, s'evita tot recordatori de la mortalitat i la mateixa visió dels morts, i culturalment s'han perdut els símbols i els rituals que solien integrar la mort en la nostra experiència per fer-la pensable, com el repic de les campanes o el vestir de dol. Davant d'això, parlar més freqüentment de la mort i plantejar-se com volem morir ens ajudaria a viure i morir millor, perquè no es tracta de perdre la por a la mort, o d'obsessionar-se amb com evitar-la, essent la mort inevitable; sinó d'evitar fer més traumàtic el moment de la mort tant pels que moren com pels que viuen. Amb aquest objectiu, la jornada ha acollit taules rodones, testimonis, diàlegs i debats, amb especial atenció a l'eutanàsia des de perspectives diverses, a fi de contribuir a fer espai per la conversa sobre la mort i incloure-la de nou en la cultura i la comunitat.

Closa la jornada de bioètica, al vespre tingué lloc un dels actes principals més esperats: la conferència del filòsof francès Michel Onfray en debat amb l'antropòleg Adrià Pujol. La intervenció d'Onfray, ateu defensor d'una visió hedonista de la vida i un dels grans noms de l'escena filosòfica actual, va enregistrar-se prèviament en forma d'entrevista i va retransmetre's al VINSEUM en exclusiva. A més d'acostar al públic les idees d'un filòsof internacionalment reconegut, com es proposa cada edició del VilaPensa, l'acte també ha permès ponderar el seu posicionament respecte de la religió, la psicoanàlisi i la literatura amb el fil conductor de la mort, que per Onfray ha de servir a qui hi reflexiona per viure plenament la vida present, sense rebutjar-la ni postergar cap esperança a una vida ulterior com fa la fe. Onfray, que, molt crític amb tota religió es presenta com a nietzscheà radical i reivindica la centralitat epicúria del plaer, veu la filosofia com l'oportunitat de viure i treballar amb la vida sense sotmetre's a les mentides metafísiques i escatològiques que permeten matar i morir amb plena serenitat pel Déu i el paradís dels monoteïsmes. La rèplica de Pujol ha incidit en els aspectes més febles del discurs d'Onfray, com els límits conceptuals del seu abordatge de la religió —que des de l'antropologia es pot veure com el gran intent en tota cultura d'oferir resposta a la mort, al mal i al dolor— i l'estretor dels referents literaris i filosòfics esmentats —francesos la gran majoria— a fi de situar la ferma proposta del filòsof en un entramat teòric més ampli, i garantir la distància necessària per a la valoració crítica, filosòfica, per part del públic.

Seguint amb la religió, però des d'una altra perspectiva, a la nit tingué lloc l'acte del poeta Alberto Manzano i el grup Àrid sobre Leonard Cohen a la Casino Sala SAM; els vincles del músic i de la seva producció amb el judaisme i el budisme també plantegen al públic la seva visió de la mort i la pregunta per com pot un preparar-se per morir. L'endemà, la penúltima de les ponències principals fou a càrrec del metge forense Narcís Bardalet, que compartí el que, en paraules seves, al llarg de quaranta anys d'experiència li han ensenyat les morts per entendre millor la vida; per exemple, que és preferible morir a casa que a un hospital, i que així els infants de casa també veuen el mort, fet que Bardalet valora, com altres ponents, perquè la visió de la mort porta a plantejar-se la vida. Per la seva familiaritat a través dels cadàvers amb l'agonia i la violència conclou que, malgrat que fins i tot Déu va témer la mort, no és tan diferent la mort del naixement, moments dels quals no es guarda record: preocupen més el dolor en vida i la forma de morir. I és que malgrat les esperances religioses o transhumanistes que un pot tenir de viure després de la mort, la mort, que posa el punt i final de tot, mai arriba quan ni com un voldria.

El punt i final dels actes principals l'han posat el filòsof Xavier Escribano, el músic Carles Sans i la cantant Anna Roig a través de tres exemples de *chanson française* —*Nantes*, *La rua Madureira* i *Le moribond*— que fan de la vivència de la mort, pròpia i de l'altre, ocasió de cant, com els filòsofs n'han fet de reflexió. Sovint suficient: perquè si Epicur tranquil·litza sobre la pròpia mort en recordar que pròpiament no ens afecta, perquè en morir ja no hi som, no dona resposta al dolor per la mort de l'altre; i si Sant Agustí, en canvi, expressa l'esquinçament interior que provoca la mort d'un amic, les conclusions que n'extreu en clau religiosa poden ser vanes per a l'ateu. La reflexió musical i filosòfica sobre la nostra temporalitat en contrast amb el nostre desig d'eternitat no ha mancat de l'humor que ens permet prendre distància del que més ens preocupa, perquè així com la ironia socràtica reforça les preguntes, certa lleugeresa dona forces al pensament més greu.

Tornant al VilaPensa Educació i als actes del Més VilaPensa, la lleugeresa i la gravetat amb què ens prenem la mort en la ficció —de la ficció que són els diàlegs platònics fins als dibuixos animats— ha estat l'eix temàtic de la xerrada oferta als instituts per Antoni Marí i Emma Grau. Contrastant amb l'esmentada distància, el concurs de microrelats “És la tribu qui educa” ha proposat a les escoles de l'Alt Penedès, com a tema d'enguany, la mort de l'àvia amb ulls d'infant. Al seu torn, el col·loqui de Julià Guillamon, Jordi Arnan i Josep Maria Lloró sobre el llibre *Les hores noves* ha repensat les formes de vida al territori en clau local. El mes d'abril ha finalitzat amb el Rèquiem Nocturn de Pere Faura, espectacle de dansa eclèctic i ritualista que expressa la bellesa de la mort implicada en el procés de creació artística. Sobre la renovació de la vivència ritual de la mort, al llarg d'aquests mesos també s'han pogut visitar les dues exposicions realitzades en el marc del festival: la instal·lació *Sit tibi terra levis* de Maria José Planells a la Sala Trinitaris, que ha ofert un espai per prendre consciència de la finitud, de la materialitat i dels símbols que ens permeten relatar la vida, ordenar-ne els temps i donar-li un sentit narratiu; i, al VINSEUM mateix, la microexposició *La mort ens travessa*, configurada per peces de la col·lecció del museu vinculades amb la mort, i que han acollit el públic de cada sessió.

La filosofia s'enunciava com a preparació per a la mort en una invitació a pensar la vida que estem vivint des de la perspectiva radical del fi. Si tornar a pensar la mort és tornar a pensar la vida, la reflexió sobre el punt i final comporta un punt i a part en el propi curs vital; un mirar enrere, agafar aire i reflexionar com seguir endavant mentre res s'atura. Així s'ha clos el festival, amb un vídeo que recull els primers sis anys de VilaPensa: un recordatori de tot el que s'hi ha parlat, i del que queda per parlar mentre dura la vida.

Emma Grau i Cabré
Universitat de Barcelona
emmacabre66@gmail.com

Juny de 2023